

П54

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

ПОЛЯНОВСЬКА ОЛЬГА РОМАНІВНА

УДК 37. 018. 3 + 376. 64. 035 (043. 3)

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИКИ
ПРАВОПОРУШЕНЬ ДІТЕЙ-СИРИТ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2012

8325
НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Ковчина Ірина Михайлівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, Інститут соціальної
роботи та управління, завідувач кафедри
соціально-правового захисту населення.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Матвієнко Олена Валеріївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри педагогіки і
методики початкового навчання;

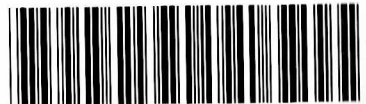
кандидат педагогічних наук
Коваль Вадим Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
доцент кафедри політології та соціології.

Захист відбудеться 19 квітня 2012 р. о 16⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 26.053.09 в Національному педагогічному університеті імені
М.П. Драгоманова: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

НБ НПУ

Автореферат розісланий "16" березня 2012 р

100152679

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічний розвиток, євроінтеграційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, потребують формування свідомої особистості, здатної контролювати власну поведінку, відчувати відповідальність за наслідки, задовольняти потреби в межах правових норм. Найбільші можливості для реалізації цих завдань має цілеспрямована, чітко структурована соціальна профілактика правопорушень, яка повинна здійснюватися серед усіх категорій населення, зокрема й дітей молодшого шкільного віку.

Зміни, що відбуваються в нашій державі, безпосередньо впливають на один із найбільш важливих соціальних інститутів – сім'ю, формуючи середовище, у якому вона існує. Саме сімейні проблеми та конфлікти спричиняють значну кількість негативних явищ, найшвидше з яких поширюється явище біологічного та соціального сирітства серед дітей. Згідно з даними Державного комітету статистики України, загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на кінець 2010 року складала 980 119 осіб, з яких 24 тисячі перебували у навчально-виховних закладах інтернатного типу. Діти, які знаходяться у таких закладах, часто проявляють схильність до правопорушень. Це обумовлено недостатнім рівнем здійснення профілактики негативних проявів у їх поведінці, що часто викликано формальністю профілактичної діяльності, неврахуванням суб'єктивних відносин учасників освітньо-виховного процесу.

Поведінка дітей-сиріт молодшого шкільного віку, що перебувають у таких закладах, спричинена їх психологічними особливостями. Для них характерні агресивність, тривожність, неадекватна самооцінка, деприваційні стани. Часто свої прагнення вони можуть задовольняти неправомірним шляхом, оскільки у них відсутнє критичне ставлення до неправомірних учинків, а також властиві адиктивні потяги. Завдання школи-інтернату – запобігти такому явищу, виявивши соціально-педагогічні умови здійснення профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку.

Про актуальність здійснення профілактики правопорушень неповнолітніх свідчить лист МОН № 1/9-623 від 13.09.10 року “Щодо подолання злочинності серед неповнолітніх та організації профілактичної роботи”. У ньому одним із найбільш важливих напрямів роботи з дітьми та молоддю визначено превентивне виховання та профілактичну роботу щодо подолання злочинності серед неповнолітніх. У “Концепції превентивного виховання дітей і молоді”, затвердженій Президією АПН України, наголошується, що профілактична робота повинна проводитися з усіма дітьми з метою попередження відхилень у поведінці, а особливо з тими, хто перебуває у несприятливих умовах виховання і вже характеризується негативною поведінкою, а також із тими, хто став на шлях неправомірної поведінки.

Порушена проблема не нова у соціально-педагогічній науці. Здійснено низку досліджень, що стосуються різних аспектів виховання і розвитку молодших школярів. Вони знайшли своє відображення у працях О.В. Матвієнко, І.П. Підласого, В.І. Терещенка, М.М. Фіцули, О.О. Чорної та ін. Питання розвитку та формування особистості дітей-сиріт розкриті у дослідженнях Л.М. Артюшкіної, О.В. Голуб, Л.В. Канішевської, Б.С. Кобзаря, Н.М. Огренич, І.В. Пеші, Л.С. Степаненко,

Г.Є. Улунової та ін.

Дослідженню феномена профілактики правопорушень присвячені праці О.В. Дорогіної, І.В. Козубовської, А.О. Полянничко та ін. Теоретичні основи причин появи протиправної поведінки та їх усунення розкрито у низці психолого-педагогічних досліджень В.К. Андрієнко, В.М. Бехтерева, П.П. Блонського, В.П. Кащенко, В.І. Куфасва, А.С. Макаренка, І.О. Невського, П.Г. Редкіна, С.Т. Шацького та ін.

Серед питань профілактики правопорушень розглядалися, зокрема такі, як: характеристика особистості неповнолітнього правопорушника (М.О. Алемаксін, Ю.М. Антонян, Т.З. Гарасимів та ін.), психологічні передумови виникнення правопорушень і діагностика відхилень у поведінці (С.Д. Арзуманян, А.С. Белкін, І.В. Ващенко та ін.), соціально-правові та психологічні аспекти цього процесу (І.М. Ковчина, Т.М. Краснобаєва, Ж.В. Петрочко та ін.).

Обґрунтуванню і висвітленню соціально-педагогічного аспекту вирішення означеної проблеми присвячували дослідження Н.І. Агаркова, М.Я. Калиняк, А.Й. Капська, Н.А. Клішєвич, Л.М. Линник, В.М. Оржеховська, Н.П. Пихтіна та ін.

Різні аспекти проблеми профілактики правопорушень дітей молодшого шкільного віку відображені у працях О.І. Данченко (профілактика девіантної поведінки), І.Г. Запорожана (педагогічні основи правовиховної роботи), Н.П. Онищенко (корекція девіантної поведінки молодших школярів у дитячих громадських організаціях), Т.Є. Федорченко (рання профілактика девіантної поведінки) та О.В. Шарапової (педагогічні умови корекції девіантної поведінки).

У той же час недостатньо обґрунтованими та дослідженими залишаються шляхи ефективного застосування вище викладених соціально-педагогічних ідей та теорій в умовах сучасної школи інтернатного типу. Варто також відзначити, що за останні 15-20 років, у період невинуватого послаблення соціально-виховної роботи серед молодших школярів, з'явилася тенденція нарікання на зовнішні фактори (ЗМІ, надмірна зайнятість батьків, низький рівень життя та ін.), що негативно впливають на формування особистості зазначеної категорії дітей, у тому числі дітей-сиріт, які перебувають у навчально-виховних закладах інтернатного типу. Означена ситуація сьогодні відобразилася у *суперечностях* між: соціально-виховним потенціалом шкільного середовища і недостатнім використанням його у практиці роботи сучасного навчально-виховного закладу інтернатного типу; потребою переходу до гуманістичної моделі виховання і збереження традиційних підходів у профілактичній роботі серед дітей-сиріт; необхідністю ефективної взаємодії педагогів, дітей-сиріт молодшого шкільного віку та соціальних інститутів поза школою і недостатньою злагожденістю, а іноді й відсутністю такої взаємодії.

Необхідність вирішення означених суперечностей між завданнями соціально-педагогічної профілактики і недостатнім використанням ефективних соціально-педагогічних умов та технологій, які б сприяли успішному формуванню правомірної поведінки серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу, а також актуальність означеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *“Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності” (2007-2010 рр.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 28 лютого 2008 р.) й узгоджена у бюро Міжвідомчої Ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 22 травня 2008 р.).

Мета дослідження – розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу.

Визначена мета обумовила вирішення таких завдань дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми профілактики правопорушень дітей-сиріт і розкрити зміст поняття “профілактика правопорушень дітей-сиріт”.

2. Визначити критерії та охарактеризувати показники і виявити рівні сформованості правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку в інтернатних закладах.

3. Розробити модель та обґрунтувати соціально-педагогічні умови і технологію профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу.

4. Експериментально перевірити ефективність запровадження соціально-педагогічних умов та технології профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу.

Об'єкт дослідження – процес профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – технологічне забезпечення впровадження моделі та соціально-педагогічних умов профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу.

Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні* – логіко-системний і порівняльний аналіз, систематизація й узагальнення ідей педагогічної та психологічної літератури з досліджуваної проблеми з метою виявлення наукових підходів до проблеми дослідження, сутності та складових профілактичної діяльності й обґрунтування соціально-педагогічних умов профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку; метод моделювання з метою розробки моделі профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу; аналіз державних документів та шкільної документації з метою визначення правомірності підходів до організації профілактичної роботи з попередження правопорушень серед молодших школярів у інтернатних закладах; *емпіричні* – педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, опитування з метою виявлення критеріїв, показників, рівнів сформованості та прояву молодшими школярами правомірної поведінки; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний), який дав можливість перевірити ефективність

упровадження соціально-педагогічних умов та технології профілактики протиправної поведінки молодших школярів; *метод експертних оцінок* з метою визначення рівня сформованості правомірної поведінки у дітей-сиріт молодшого шкільного віку та *математичної статистики* для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: концепція ціннісних орієнтацій, особистості (І.М. Бакума, Г.Д. Бех, А.Г. Маслоу, В.В. Молодиченко та ін.); теоретичні основи профілактичної роботи серед школярів (Н.П. Пихгіна, О.А. Попелишко, Т.Є. Федорченко та ін.); психолого-педагогічні положення щодо здійснення профілактики правопорушень (І.В. Козубовська, Т.С. Колесіна, А.М. Прихожан та ін.); сучасні концепції соціально-виховної роботи з учнями школи-інтернату, які базуються на комплексному підході (Л.С. Волинець, І.В. Пеша, Т.Ф. Прітченко та ін.), розумінні профілактичної роботи як соціально-педагогічного компонента виховання школяра (О.В. Безпалько, А.О. Полянничко, В.М. Страгонов та ін.), педагогічній підтримці дитини і процесу корекції її неправомірної поведінки (Н.П. Онищенко, Г.В. Товканець, В.Г. Троцько, О.В. Шаранова та ін.); теоретичні положення про напрями й особливості роботи з дітьми-сиротами (В.П. Вугрич, О.В. Голуб, О.В. Дорогіна, Н.М. Огренич та ін.); технологізація соціально-педагогічної діяльності (Т.Ф. Алексєєнко, Р.Х. Вайнола, І.Д. Зверєва, Л.М. Завацька, А.Й. Капська та ін.) та технологія організації профілактичної діяльності (О.Л. Караман, І.М. Ковчина, О.В. Матвієнко та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

- *уперше обґрунтовано та визначено* соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу (організація навчально-виховного процесу, спрямованого на формування усвідомленої відповідальності з боку самих учнів; соціально-педагогічний вплив інформаційно-правової освіти на дітей-сиріт молодшого шкільного віку; індивідуалізація профілактики правопорушень дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу; підвищення рівня професійної готовності педагогів до здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт); *окреслено* напрями, форми і методи профілактики правопорушень та розроблено модель профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу; *визначено* критерії правомірної поведінки (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий) та охарактеризовано показники виміру її рівнів (високого, середнього, низького); *запропоновано* авторське визначення дефініцій “профілактика правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку”, “соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень”;

- *уточнено* зміст понять “профілактика правопорушень” і “технологія профілактики правопорушень”; *уточнено* стадії формування поведінки правопорушника;

- *подальшого розвитку* набули зміст процесу профілактичної роботи з попередження правопорушень та технологія профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу.

Практичне значення одержаних результатів: апробовано соціально-педагогічні умови та технологію у навчально-виховному процесі шкіл-інтернатів при здійсненні профілактики правопорушень молодших школярів; методику підготовки вихователів та вчителів до профілактичної роботи з молодшими школярами; створено банк творчих завдань, ігротек, інтерактивних технологій профілактичної роботи з метою формування правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу.

Результати дослідження можуть бути використані вчителями, вихователями, соціальними педагогами та психологами загальноосвітніх шкіл-інтернатів, працівниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; викладачами та студентами у вищих навчальних закладах у процесі викладання курсів “Основи соціально-правового захисту особистості”, “Соціально-педагогічна профілактика правопорушень”, “Методика виховної роботи”; на курсах підвищення кваліфікації педагогічного колективу навчально-виховних закладів інтернатного типу.

Основні результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Вовковинської загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів Деражнянського району (довідка № 74-11 від 02.02.2011 р.), Головчинецької загальноосвітньої школи-інтернату I-III ст. для дітей-сиріт Летичівського району (довідка № 25 від 18.01.2011 р.) Хмельницької області, Тульчинської спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів – ліцею Вінницької обласної Ради (довідка № 39 від 01.02.2011 р.), Комунального закладу “Брацлавський НВК: ДНЗ, ЗОШ I-III ступенів – гімназія Вінницької обласної Ради” (довідка № 194 від 07.02.2011 р.), Житомирської ЗОШ I-II ст. та Бердичівської ЗОШ I-III ст. для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (довідка № 156 від 04.02.2011 р.) Житомирської області; основні теоретичні та методичні результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес (як факультативний курс) підготовки фахівців для роботи з молодшими школярами Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (акт № 579 від 19.09.2011 р.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (акт № 07-10 / 3008 від 20.09.2011 р.) та на курсах підвищення кваліфікації вихователів шкіл-інтернатів, що проводилися на базі Управління освіти і науки Хмельницької обласної держадміністрації (акт № 80 від 07.02.2011 р.).

Експериментальна робота проводилася на базі Вовковинської та Головчинецької шкіл-інтернатів Хмельницької області, Брацлавської та Тульчинецької шкіл-інтернатів Вінницької області, Житомирської та Бердичівської шкіл-інтернатів Житомирської області.

Експериментом було охоплено 228 осіб, зокрема, в експериментальних групах нараховувалось 98 учнів та 106 у контрольних. Окрім того, учасниками експерименту стали 9 вчителів, 7 соціальних педагогів і 8 вихователів зазначених освітніх установ. Дослідження проводилось упродовж 2007-2011 років.

Особистий внесок здобувача. У статті “Особливості забезпечення здійснення профілактики правопорушень серед дітей молодшого шкільного віку нормативно-правовою базою”, опублікованій у співавторстві з І.М. Ковчиною, внесок дисертанта полягає в аналізі нормативно-правового забезпечення проблеми профілактики правопорушень неповнолітніх; у статі “Соціально-правовий захист молодших учнів

шкіл-інтернатів” опублікованій у співавторстві з І.М. Ковчиною, авторським є визначення соціально-педагогічних умов успішної профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку на основі аналізу державних та міжнародних нормативно-правових актів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження доповідалися та отримали схвалення на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – “Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики” (Чернівці, 2009), “Соціальна робота і сучасність: теорія та практика” (Київ, 2010), “Духовність у становленні та розвитку особистості” (Тернопіль, 2011); *всеукраїнських* – “Актуальні проблеми сучасної педагогічної освіти” (Хмельницький, 2008), “Професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України” (Хмельницький, 2009), “Школа першого ступеня в умовах інноваційних процесів в освіті” (Тернопіль, 2009), “Проблеми освіти в контексті гуманізації суспільства” (Хмельницький, 2010), Третіх Всеукраїнських Читаннях з Гуманної Педагогіки “Справжнє виховання дитини – у вихованні самих себе” (Київ, 2008); *міжзузівської* – “Освіта як важлива соціокультурна детермінанта становлення особистості” (Хмельницький, 2010); під час роботи *круглих столів* – “Актуальні проблеми готовності дітей до навчання у сучасній початковій школі” (Хмельницький, 2010), “Актуальні проблеми виховної роботи з молодшими школярами у позаурочний час” (Хмельницький, 2011). Методичні аспекти дослідження озвучувалися на курсах підвищення кваліфікації вихователів шкіл-інтернатів Хмельницької області (31 січня 2011), міжзузівському семінарі “Правова освіта перед викликами сучасності” (Київ, 2011); *щорічних звітних науково-практичних конференціях* Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2007-2011 рр.). Результати дослідження також доповідались на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у 22 друкованих працях, із них: 13 статей у наукових фахових виданнях (2 у співавторстві), 2 статті у збірниках наукових праць та 7 тез доповідей за результатами роботи конференцій.

Загальний обсяг особистого доробку становить 9 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів та висновків до них, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 274 сторінки друкованого тексту, з них основного тексту 185 сторінок. Робота містить 15 таблиць та 6 рисунків на 14 сторінках, 14 додатків на 53 сторінках. Список використаних джерел нараховує 259 найменувань, з них – 4 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження, експериментальну базу; охарактеризовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; подано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – “Теоретико-методологічні засади профілактики правопорушень дітей-сиріт” – здійснено аналіз поглядів на проблему профілактики правопорушень дітей-сиріт у сучасній соціально-педагогічній і психологічній науках; розкрито зв’язок педагогічних процесів з нормативно-правовою базою при здійсненні профілактики правопорушень серед школярів; змодельовано процес соціально-педагогічної профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку; спроектовано й обґрунтовано модель профілактики правопорушень дітей-сиріт і окреслено напрямки соціально-педагогічної профілактичної роботи в навчально-виховних закладах інтернатного типу; розглянуто й охарактеризовано критерії, показники та рівні правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку.

Результати аналізу наукових праць (І.В. Козубовської, Т.С. Колесіної, В.М. Оржеховської та ін.) дозволили виявити багатоаспектність феномена “профілактика правопорушень” серед учнів. З’ясовано, що загальними причинами правопорушень молодших школярів є: педагогічна та соціальна занедбаність, відсутність належного сімейного та суспільного виховання, недостатній догляд дорослих і шкідливий вплив навколишнього соціального середовища.

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень (М.О. Алемаксіна, Т.В. Ковтун, І.О. Невського, О.А. Попелишко, В.Г. Сенько, В.М. Стратонова, Н.І. Фелінської та ін.) виявлено два основні наукові підходи до визначення *факторів*, що впливають на виникнення правопорушень у поведінці молодших школярів: *освітній та сімейний*.

З метою здійснення ефективної соціально-педагогічної профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу окреслено *причини* здійснення правопорушень саме цієї категорії дітей: *зовнішні* (ті, що породжуються педагогічним або учнівським колективом; ті, які виникли у сім’ї; породжені вулицею) та *внутрішні* (негативний індивідуальний досвід дитини, дитячий невроз, індивідуальні психічні особливості, відсутність інтересу до трудової і навчальної діяльності, погане самопочуття, незадовільний психофізіологічний стан).

Наголошено, що тривалість соціальної ізоляваності та сирітство, особливо в ранньому віці, збільшує частоту формування у дитини негативних рис характеру. Навіть якщо вона вчасно отримала кваліфіковану допомогу педагогів, медиків, психологів, то в дитини зберігаються окремі відхилення у поведінці, особливо в такому закритому закладі, як школа-інтернат.

Розкрито основні характеристики дітей-сиріт молодшого шкільного віку, які можуть провокувати виникнення правопорушень у їх поведінці, зокрема: біологічні – погана спадковість, обмеженість у пізнавальній сфері; вікові – схильність до наслідування, недоліки емоційно-вольового плану, внутріособистісні конфлікти та неадекватні психічні прийоми захисту; соціально-педагогічні – пасивна життєва позиція, незнання норм права, сформовані антисуспільні цінності та переконання, педагогічна занедбаність, спотворений особистий досвід, недисциплінованість, невихованість та егоцентризм, набуті шкідливі звички. Молодші школярі, котрі перебувають у школах-інтернатах, схильні до таких антигуманних проявів: грубість, капризність, упертість, забіякуватість, байдужість, озлобленість, брехливість та ін.

Встановлено, що в умовах інтернату у дітей-сиріт спостерігаються суттєві порушення в мотиваційній сфері, що проявляються в “симптомі відчуження бажань”. Виявлено, що у молодших школярів, які виховуються в навчально-виховних закладах інтернатного типу, не розвинена довільна саморегуляція поведінки. Такий стан спричиняється суворою регламентацією їхньої життєдіяльності, пов’язаною із режимом дня, постійними вказівками дорослих. За таких умов діти не засвоюють досвіду правомірної поведінки, правових знань, а лише звикають до “покрокового” виконання вимог дорослих. Вони не вміють проявити позитивну ініціативність, не здатні самостійно планувати, діяти та контролювати поведінку відповідно до норм і правил.

Визначено, що схильність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до вчинення правопорушень, у порівнянні з дітьми, які виховуються у благополучних сім’ях, більша у 1,5-2 рази. Нерідко у кризових біологічних родинах дитина залучається до протиправних вчинків як у ролі жертви, так і мимовільного співучасника (звалтування, хуліганство, злодійство). При цьому доведено, що негативний досвід, якого дитина набула на ранніх стадіях розвитку особистості, має досить стійкий характер та виявляється у процесі її дорослішання у здійсненні правопорушень. Це обумовлює поетапність прояву схильності до вчинення правопорушень. Відповідно до відхилень у розвитку особистості визначено такі *стадії формування поведінки правопорушника*: несхвальна поведінка; поведінка, що засуджується; девіантна поведінка; делінквентна (передзлочинна) поведінка; злочинна поведінка.

Встановлено, що у більшості праць профілактика правопорушень розглядається у контексті соціально-педагогічної роботи, оскільки соціальні та педагогічні чинники можуть впливати найбільш ефективно у взаємозв’язку й обов’язково з урахуванням психологічних особливостей вікових груп вихованців. На основі аналізу змісту понять “профілактика” та “профілактика правопорушень” у педагогічній літературі було розкрито *сутть профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу*, яку визначаємо як соціально-педагогічну діяльність колективу школи-інтернату, спрямовану на створення сприятливих соціально-педагогічних умов нейтралізації негативних впливів на вихованців молодшого шкільного віку (депривації, соціальної ізольованості, недостатності спілкування з дорослими, неадекватної самооцінки та ін.) та попередження таких впливів з метою запобігання антисуспільних та антигромадських проявів у їх поведінці, що можуть класифікуватися як “проступок” або “правопорушення”.

Проаналізовано міжнародні та державні законодавчі документи і виявлено нормативно-правове забезпечення, яке дозволяє у правовому колі здійснювати профілактику, зокрема, закони України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю”, “Про охорону дитинства”. При цьому обґрунтовано необхідність здійснення профілактики правопорушень серед вихованців навчально-виховних закладів інтернатного типу, що, насамперед, потребує виховання правової культури дітей-сиріт.

Обґрунтовано *критерії правомірної поведінки* дітей-сиріт молодшого шкільного

віку (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий) та відповідні їм показники.

Когнітивний (знанцевий) критерій характеризується такими показниками: наявністю в учнів правових знань; уявлень про загальнолюдські цінності; знань про способи продуктивного спілкування, вирішення конфліктних ситуацій.

Емоційно-мотиваційний критерій характеризується такими показниками: умінням здійснювати саморегуляцію; наявністю інтересу та мотивації до навчально-пізнавальної діяльності; мотивованістю до оволодіння правовими засобами та способами задоволення власних потреб.

Показники *поведінкового критерію* засвідчують наявність у дитини-сироти навичок соціально-позитивної поведінки; позитивних стосунків з оточуючими та однолітками; сформованості усвідомленої поведінки.

На основі визначених критеріїв та показників виявлено три *рівні правомірної поведінки* дітей-сиріт молодшого шкільного віку: низький, середній, високий.

Так, *високий рівень* прояву правомірної поведінки характеризується тим, що вихованці дотримуються загальношкільних правил і норм поведінки, оцінюють наслідки своєї поведінки; наявна правова обізнаність й усвідомлення знань та їх ролі для себе; конфліктні ситуації вирішуються продуктивно; наявне почуття відповідальності; вони контролюють свою поведінку і здатні до самокритики; у проблемних ситуаціях приймають обдумане позитивне рішення; сформована внутрішня мотивація до навчальної діяльності.

Середній рівень прояву правомірної поведінки характеризується дотриманням правил поведінки молодшими школярами, але за умови гарного настрою; недостатнім застосуванням правових знань на практиці; усвідомленістю наслідків своїх вчинків; умінням контролювати власну поведінку у конфліктних ситуаціях, проте інколи піддаються впливу негативних емоцій; залежністю від колективного настрою, що впливає на прийняття рішення; розвинутим почуттям відповідальності; самоконтролем власної поведінки, хоч інколи потребують вказівки дорослих.

Низький рівень сформованості правомірної поведінки засвідчують такі показники: прояв поведінки без усвідомлення наслідків; примітивні правові знання; конфліктні ситуації вирішують деструктивно; конфліктні у спілкуванні; схильні до втеч із школи-інтернату та жебракування; почуття відповідальності слабо розвинуте; відсутність самоконтролю та самокритики; вчинки характеризуються спонтанністю і залежать від впливу референтної групи; відсутній інтерес до навчання.

Змодельовано процес профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу (рис. 1.) з метою реалізації напрямів і соціально-педагогічних умов профілактики правопорушень, надання цілісності та системності профілактичній діяльності школи-інтернату через технологічний підхід до профілактики, підвищення рівня правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку. Такий процес можливий лише за умови набуття дітьми-сиротами молодшого шкільного віку в школі-інтернаті системи правових знань, формування свідомої мотивації до правомірної поведінки та бажання поводитись відповідно до норм права.

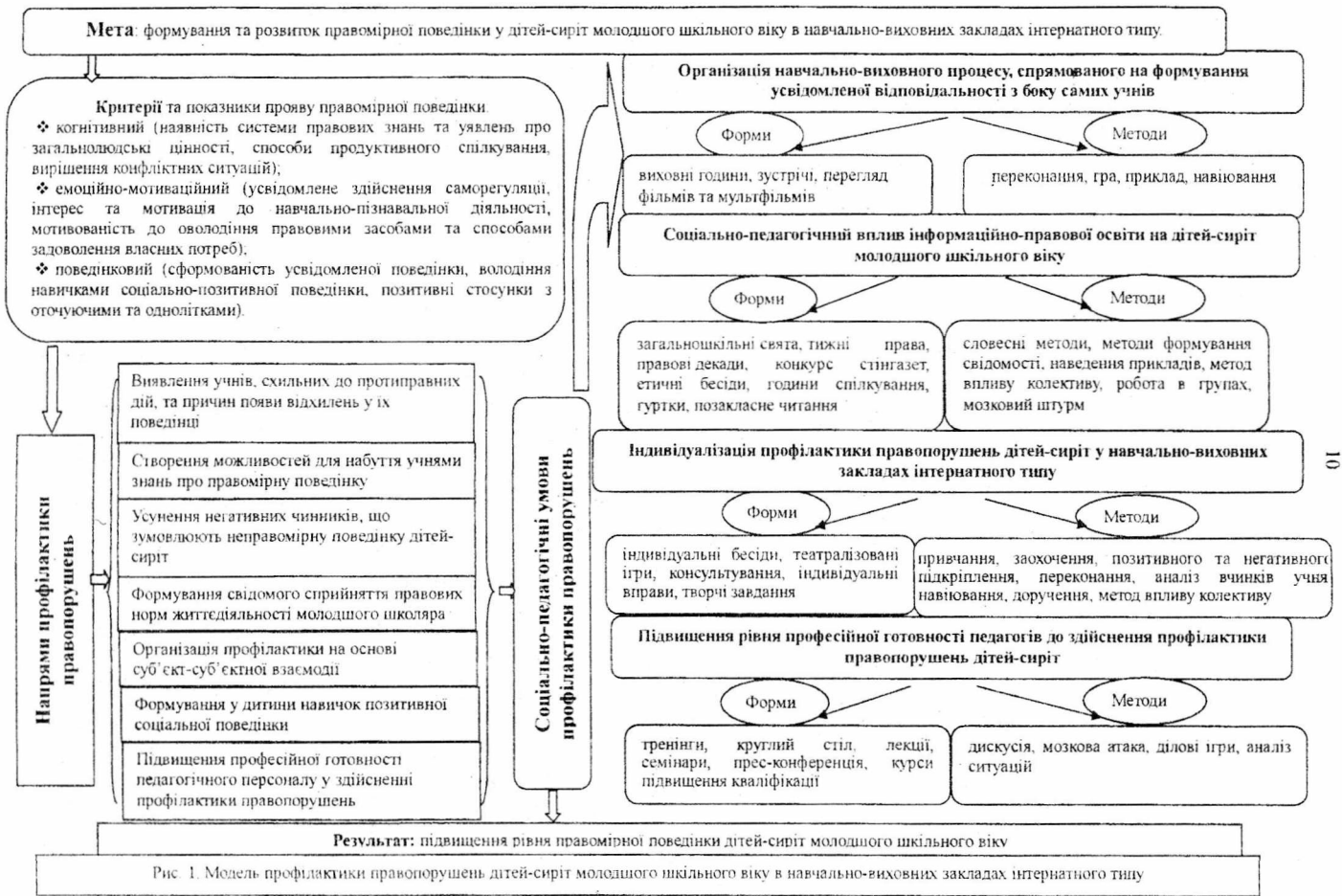

Рис. 1. Модель профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу

У другому розділі – “Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в інтернатних закладах” – виявлено реальний стан та рівні прояву порушень у поведінці дітей-сиріт молодшого шкільного віку; визначено та експериментально перевірено соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень в навчально-виховних закладах інтернатного типу; розроблено й апробовано технологію профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку.

На констатувальному етапі використовувався комплекс методів дослідження, а саме: аналіз документації (вивчення річних планів роботи школи, виховних планів роботи вчителя, вихователя, планів роботи соціального педагога та психолога); метод незалежних експертних оцінок; педагогічне спостереження; методи опитування – діагностична бесіда, анкетування, опитувальник з метою виявлення рівня правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу. На основі застосованих методик виявлено, що найбільш характерними порушеннями у поведінці молодших школярів, які в майбутньому можуть перейти у правопорушення, що передбачають кримінальну відповідальність, є: крадіжки, бійки, здирицтво, насилля над слабшими, псування державного майна, а також асоціальні прояви (брехливість, лінощі, агресивна поведінка, недисциплінованість, небажання слухатись вихователя, вчителя, байдужість до всіх, цензурна лексика, вживання алкоголю та тютюнопаління).

Виявлено, що у дітей-сиріт молодшого шкільного віку, які перебувають у навчально-виховних закладах інтернатного типу, переважно не сформоване почуття відповідальності за свої вчинки, часто вони не усвідомлюють їх негативні наслідки, виявляють агресію, не вміють знаходити аргументи у конфліктних ситуаціях, прагнуть задовольнити свої потреби будь-яким способом. Така ситуація підтвердила, що однією із соціально-педагогічних умов профілактики правопорушень дітей-сиріт є організація навчально-виховного процесу, спрямованого на формування усвідомленої відповідальності з боку самих дітей-сиріт.

Отримані за допомогою вказаних вище діагностичних методик кількісні результати засвідчили: з 204 учасників експерименту 15,7 % мають високий рівень правомірної поведінки, 54,4 % – середній рівень та 29,9 % – низький. Окрім того, 25,6 % учасників експерименту виявили низький рівень правових знань, що свідчить про їх недостатнє правове інформування у навчально-виховних закладах інтернатного типу або недостатньо ефективний підхід до його здійснення. Це доводить, що іншою соціально-педагогічною умовою, яка має впроваджуватися в процесі профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку, повинен стати соціально-педагогічний вплив інформаційно-правової освіти на дітей-сиріт молодшого шкільного віку.

Виявлено, що для дітей-сиріт характерні різні порушення у поведінці, причиною яких є проблеми у формуванні їх особистості: депресивні стани, неадекватна самооцінка (завищена, занижена), надмірна тривожність, агресивні стани та ін. Така ситуація підтверджує правильність вибору третьої соціально-педагогічної умови – індивідуалізація профілактики правопорушень дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу.

З метою виявлення рівня професійної готовності до здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в школах-інтернатах було проведено анкетування серед соціальних педагогів, вчителів та вихователів. Воно показало, що значна їх частина відчуває недостатність знань, умінь і навичок для роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, зокрема: 3 % – відчувають це постійно; 57 % – інколи, хоча 81 % опитаних має досвід роботи більше десяти років. Цей результат підтвердив правильність вибору четвертої соціально-педагогічної умови — підвищення рівня професійної готовності педагогів до здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт.

Результати емпіричного дослідження дозволили також констатувати, що здійснювати конструктивну профілактику правопорушень можна завдяки включенню молодших школярів у різні види діяльності (інтерактивну, проектну, ігрову). Шлях особистості до правомірної поведінки проектується не за рахунок інших учнів, а в результаті розширення сфер їхньої діяльності.

Розроблено технологію профілактики правопорушень серед дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу, яка найповніше реалізовуватиметься через вищезазначені види діяльності та є адекватною до визначених соціально-педагогічних умов.

Під *технологією профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку*, що перебувають у навчально-виховних закладах інтернатного типу, ми розуміємо сукупність форм, методів, засобів, які сприяють реалізації соціально-педагогічних умов та спрямовані на формування правомірної поведінки досліджуваної категорії учнів. Структура технології профілактики правопорушень включає два *компоненти* – змістовий (мета, завдання, напрями профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку; діагностика педагогічного персоналу з метою виявлення їх можливостей у впровадженні цієї технології та молодших школярів щодо з'ясування характерних для них порушень у поведінці; форми, методи, засоби профілактики) та процесуальний (реалізація запланованого у навчально-виховному процесі закладів інтернатного типу).

На формуальному етапі експерименту, який тривав упродовж 2007-2010 н.р., учасників експерименту (204 учні) поділили на ЕГ та КГ. До ЕГ ми включили 98 дітей-сиріт, рівень правової поведінки яких був дещо нижчим, ніж у інших за результатами констатувального експерименту; до КГ – 106 учнів цієї ж категорії.

З метою впровадження першої соціально-педагогічної умови – *організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування усвідомленої відповідальності з боку самих учнів* — були розроблені та впроваджені проекти “Чого навчають мене герої мультфільмів та казок?”, “Що таке відповідальність?” та ін.; водночас використовувалися інтерактивні методи – робота в парах, ротатійні (змінні) трійки, “два-чотири-всі разом”, “карусель”, робота в малих групах, “акваріум”, мозковий штурм, “незакінчені речення”, “дерево рішень” та ін. Наприклад, працюючи в парах, діти створювали модель ідеального друга, обговорювали проблемні ситуації, у ротатійних трійках з'ясували, яку людину можна назвати відповідальною, права та обов'язки учнів. Метод “два-чотири-всі разом” передбачав вирішення проблемних питань “Що треба зробити, щоб уникнути сварки?”, “Що для людей найголовніше?” та ін. Ефективними формами

профілактики правопорушень виявились: творча година “Створення кодексу Честі”, бесіда “Почну із себе змінювати світ”, акція “Прибирання території біля пам’ятника загиблим воїнам” та ін. Зазначені форми та методи застосовувалися у позакласній діяльності, на уроках громадянської освіти “Я і Україна” та під час роботи гуртка для учнів початкової школи “Малечі про важливі речі”.

Реалізації другої соціально-педагогічної умови – *соціально-педагогічний вплив інформаційно-правової освіти на дітей-сиріт молодшого шкільного віку* – сприяли: робота над проектами “Чи потрібно знати свої права та обов’язки?” (1-2 кл.), “Міжнародні документи про права дітей” (1-4 кл.) та ін., читання та аналіз казок на предмет виявлення порушень прав дітей (“Бридке каченя”, “Вовк та семеро козенят” та ін.); застосування ігрових методик, зокрема, розігрування ситуацій (на вулиці, на перерві, поведінка на уроках, у їдальні та ін.); дидактичні ігри (“Розплутай клубок”, “Правовий футбол”, “Склади веселку” та ін.); використання Інтернет-ресурсів, що дозволяло максимально забезпечувати потреби дітей у пізнанні правової інформації; а також конкурс малюнків “Я і мої права”, вікторина “Знаємо свої права, виконуємо обов’язки”, година спілкування “На паралельних дорогах прав і обов’язків”, бесіда “Порушити легко кордони закону, та кара тяжка за межею чека”.

Домінуючими методами для реалізації третьої соціально-педагогічної умови – *індивідуалізації профілактики правопорушень дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу* – є привчання їх до дотримання правил людського співжиття, використання індивідуальних бесід, орієнтацій на позитивні приклади, заохочення, доручення, вивчення індивідуальних особливостей учнів тощо.

Упровадження четвертої соціально-педагогічної умови – *підвищення рівня професійної готовності педагогів до здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт* – потребувало професійної підготовки вчителів, вихователів, соціальних педагогів до здійснення профілактики правопорушень. З цією метою було розроблено та впроваджено факультатив “Соціально-педагогічна профілактика правопорушень дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу”, який включав шість тем, серед яких: “Профілактика правопорушень як соціально-педагогічна проблема”, “Причини та фактори прояву протиправної поведінки молодших школярів” та ін. Заняття проводились у формі лекцій. Результатом завосення педагогами пропонованого матеріалу було представлення їх авторських проєктів.

На етапі формувального експерименту педагоги ефективно реалізовували запроповану технологію профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу. Водночас вони виступили у ролі незалежних експертів (24 особи) при оцінюванні діяльності учнів шкіл-інтернатів. На основі розробленої методикою діагностики перевірялась ефективність проведеної роботи в експериментальних групах за допомогою таких методів: незалежна експертна оцінка, опитування учасників експерименту, діагностичні бесіди, анкетування педагогічного колективу та учнів для виявлення рівня правомірної поведінки. Отримані об’єктивні результати продемонстрували стійку динаміку правомірної поведінки молодших школярів у ЕГ. Після контрольного зрізу виявлено, що показники високого рівня правомірної поведінки за когнітивним критерієм в ЕГ, порівняно з КГ, в середньому зросли на 8,1 %;

середнього рівня – на 12,3 %, низького рівня – зменшилися на 20,4 %; за емоційно-мотиваційним критерієм відповідно зросли за високим рівнем на 9,6 %, за середнім – на 11,5 %, за низьким зменшилися на 21,1 %; за поведінковим критерієм відповідно відсоток високого рівня правомірної поведінки в ЕГ зріс на 9,7 %, середнього – на 14,3 %, низький рівень зменшився на 24 % (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу за трьома критеріями

Критерій	Рівні											
	Високий				Середній				Низький			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
Когнітивний	10,4%	12,9%	8,8%	21%	49%	51%	46%	63,3%	40,6%	36,1%	45,2%	15,7%
Емоційно-мотиваційний	10,7%	11,9%	8,2%	21,5%	46,8%	50%	44,2%	61,5%	42,5%	38,1%	47,6%	17%
Поведінковий	10,4%	10,7%	7,8%	20,4%	46,2%	49,7%	45,9%	64%	43,4%	39,6%	46,3%	15,6%

Зафіксовані зміни сформованості правомірної поведінки, відображені на рис. 2, наочно засвідчують позитивну динаміку в експериментальній групі.

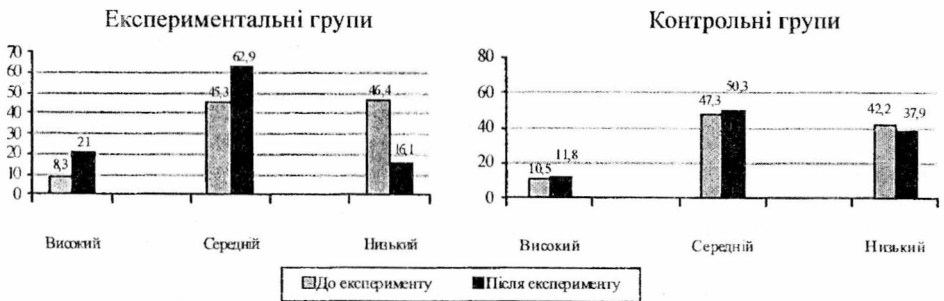

Рис. 2. Динаміка рівнів правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку

Організація різноаспектної соціально-педагогічної діяльності, яка дозволила отримати реальні результати і засвідчила прийняття педагогами запропонованих соціально-педагогічних умов та технологій, сприяла найбільш повному задоволенню потреб дітей-сиріт у знаннях і навичках правомірної поведінки в навчально-виховних закладах інтернатного типу. Результатом цієї діяльності стало підвищення соціального статусу особистості вихованця, його правової культури і правомірної поведінки.

Контрольний експеримент показав, що незаперечною є необхідність технологізації соціально-педагогічного процесу. Це дає змогу дитині-сироті не лише осмислити свої знання, дії, вчинки, а й під впливом педагогів скоректувати їх, розширити і вже потім самостійно використати. При цьому збільшилась кількість дітей з високим та середнім рівнями, значно зменшилась кількість молодших школярів з низьким рівнем правомірної поведінки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та експериментальне вирішення проблеми профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу, що виявляється в обґрунтуванні та впровадженні соціально-педагогічних умов через технологію профілактики правопорушень. Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань та дали підстави для таких висновків:

1. Теоретичне узагальнення досліджень науковців з проблеми профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку дозволило виявити два основних підходи до визначення факторів, які формують неправомірну поведінку молодших школярів (освітній та сімейний), і виокремити причини здійснення правопорушень цією категорією дітей (зовнішні та внутрішні). Установлено, що ефективна профілактика правопорушень дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу може проводитись за умови врахування найважливіших законів, що забезпечують права і свободи вихованців шкіл-інтернатів, і є одним із чинників, що регулюють правомірність індивіда і суспільства та реалізацію основних напрямів профілактичної діяльності. Встановлено, що *профілактика правопорушень дітей-сиріт* – це соціально-педагогічна діяльність колективу школи-інтернату, спрямована на створення сприятливих соціально-педагогічних умов нейтралізації негативних впливів на вихованців молодшого шкільного віку (депривації, соціальної ізольованості, недостатності спілкування з дорослими, неадекватної самооцінки та ін.) та попередження таких впливів з метою запобігання антисуспільних та антигромадських проявів у їх поведінці, що можуть класифікуватися як “проступок” або “правопорушення”.

2. Визначено *й обґрунтовано критерії і показники* сформованості у дітей-сиріт молодшого шкільного віку правомірної поведінки, до яких віднесено когнітивний (наявність системи правових знань та уявлень про загальнолюдські цінності, способи продуктивного спілкування, вирішення конфліктних ситуацій), емоційно-мотиваційний (уміння здійснювати саморегуляцію, інтерес та мотивація до навчально-пізнавальної діяльності, мотивованість до оволодіння правовими засобами і способами задоволення власних потреб) та поведінковий (сформованість усвідомленої поведінки, володіння навичками соціально позитивної поведінки, позитивні стосунки з оточуючими та однолітками). Окреслено рівні сформованості всіх показників правомірної поведінки (високий, середній, низький) та виявлено, що значний відсоток дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу мають низький рівень такої поведінки (29,9 %), високий – характерний лише для 15,7 % учнів.

3. Розроблено та обґрунтовано модель профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу, яка включає мету профілактики (формування правомірної поведінки у дітей-сиріт), критерії правомірної поведінки, напрями (виявлення учнів, схильних до протиправних дій, та причин появи відхилень у їх поведінці; створення можливостей для набуття учнями знань про правомірну поведінку; усунення негативних чинників, що зумовлюють неправомірну поведінку дітей-сиріт; формування свідомого сприйняття правових норм життєдіяльності молодшого школяра; організація профілактики на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії; формування у дитини навичок позитивної соціальної поведінки; підвищення професійної готовності педагогічного персоналу у здійсненні профілактики правопорушень), соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень, відповідні їм форми, методи та технології їх реалізації.

4. Доведено, що ефективними соціально-педагогічними умовами профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку є: організація навчально-виховного процесу, спрямованого на формування усвідомленої відповідальності з боку самих учнів; соціально-педагогічний вплив інформаційно-правової освіти на дітей-сиріт молодшого шкільного віку; індивідуалізація профілактики правопорушень дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу; підвищення рівня професійної готовності педагогів до здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт. Їх реалізації сприяла технологія профілактики правопорушень, яка включала змістовий (мета, завдання, напрями профілактики; діагностика педагогічного персоналу та молодших школярів, психологічних особливостей, які потрібно буде враховувати у профілактичній роботі; інформаційний матеріал профілактичного характеру, форми, методи, засоби реалізації запланованого процесу) та процесуальний (безпосередня реалізація запланованого) компоненти. Технологія профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу розгорталась на основі проектної, інтерактивної та ігрової діяльності. З метою реалізації запропонованої технології було проведено факультатив для педагогічних працівників шкіл-інтернатів, де перебувають діти-сироти, під загальною назвою "Соціально-педагогічна профілактика правопорушень дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу". Підтверджено, що визначені соціально-педагогічні умови передбачають врахування вікових особливостей учасників експерименту, морально-психологічних якостей, специфіку попереднього виховання у сім'ї, особистісних інтересів і потреб. Організація профілактичної роботи серед молодших школярів дозволила оперативно видозмінювати організаційні виховні форми, які носили цілеспрямований характер: зустрічі, конкурси, екскурсії, рольові ігри, карусель, відеолекторій, казкотворення тощо.

5. Результати використання запропонованих соціально-педагогічних умов і технології підтвердили позитивні зміни у формуванні правомірної поведінки дітей-сиріт молодшого шкільного віку. Показники високого рівня правомірної поведінки за когнітивним критерієм в експериментальних групах, порівняно з контрольними, зросли на 8,1 %, низького – зменшилися на 20,4 %; за емоційно-мотиваційним критерієм відповідно показники високого рівня зросли на 9,6 %, низького —

зменшилася на 21,1 %; за поведінковим – відповідно на 9,7 % і на 24 %.

Аналіз одержаних після контрольного зрізу результатів дозволив виявити позитивну динаміку сформованості правомірної поведінки молодших школярів, що свідчить про ефективність профілактичної роботи у навчально-виховних закладах інтернатного типу. Отже, можна стверджувати, що мети дослідження досягнуто й окреслені завдання вирішено.

Проведене дослідження не висчерпує усіх проблем організації профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу. *Перспективи* їх подальшого розв'язання ми вбачаємо у: розробці форм та методів формування життєвої компетентності дітей-сиріт у навчально-виховних закладах інтернатного типу; виявленні соціально-педагогічних умов попередження насильства серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку; вивченні впливу середовищних чинників на формування соціально-позитивної поведінки у дітей-сиріт в школах-інтернатах; професійній підготовці педагогічних працівників до профілактики правопорушень та розробці з цією метою методичного посібника для педагогів навчально-виховних закладів інтернатного типу.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Поляновська О. Р. Основи профілактики правопорушень серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у контексті особистісно орієнтованого виховання / О. Р. Поляновська // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. / [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Т. XXX. – С. 89–98.

2. Поляновська О. Р. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до навчально-виховної роботи з дітьми-сиротами в закладах інтернатного типу / О. Р. Поляновська // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / [гол. ред. А. Й. Сиротенко]. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – Вип. 4. – С. 126–129.

3. Поляновська О. Р. Позакласна виховна робота як один із шляхів профілактики правопорушень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. Р. Поляновська // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / [гол. ред. А. Й. Сиротенко]. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – Вип. 3. – С. 158–162.

4. Поляновська О. Р. Соціально-педагогічна профілактика правопорушень серед дітей-сиріт та безпритульних (історичний аспект) / О. Р. Поляновська // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. / [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Т. XXXI. – С. 78–88.

5. Поляновська О. Р. Особливості забезпечення здійснення профілактики правопорушень серед дітей молодшого шкільного віку нормативно-правовою базою / І. М. Ковчина, О. Р. Поляновська // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. / [за заг. ред. М. С. Корця, П. В. Дмитренка]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 13. – С. 114–119. – (Сер. 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи).

6. Поляновська О. Р. Профілактика правопорушень молодших школярів як соціально-педагогічна проблема / О. Р. Поляновська // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. / [за заг. ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2009. – Т. XXXII. – С. 210–221.

7. Поляновська О. Р. Курс “Я і Україна” (громадянська освіта) – ефективний

засіб здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку / О. Р. Полянська // Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. – 2009. – № 4. – С. 137–141. – (Серія: Педагогіка).

8. Полянська О. Р. Рання профілактика правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в інтернатних закладах / О. Р. Полянська // Соц. педагогіка. – 2010. – № 1. – С. 44–52.

9. Полянська О. Р. Теоретичні основи змісту соціально-педагогічної профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в інтернатних закладах / О. Р. Полянська // Молодь і ринок. – 2010. – № 6 (65). – 2010. – С. 126–131.

10. Полянська О. Р. Соціально-правовий захист молодших учнів шкіл-інтернатів / І. М. Ковчина, О. Р. Полянська // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. / [за ред. В. П. Сергієнка]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 20. – С. 69–72. – (Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи).

11. Полянська О. Р. Підвищення почуття соціальної відповідальності та самоконтролю учнів – важлива соціально-педагогічна умова профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку / О. Р. Полянська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / [за ред. Н.С. Побірченко]. – Умань. : ПП Жовтий, 2011. – Вип. 36. – С. 224–230.

12. Полянська О. Р. Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень серед дітей-сиріт в інтернатних закладах / О. Р. Полянська // 36. наук. пр. Бердянського держ. пед. ун-ту, Педагогічні науки / [за ред. І.Т. Богданова]. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – № 1. – С. 240–247.

13. Полянська О. Р. Інтерактивні технології як засіб формування моральності у правовому вихованні дітей-сиріт молодшого шкільного віку / О. Р. Полянська // 36. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – Т. XIII, част. 4. – К., 2011. – С. 274–281.

14. Полянська О. Духовність вчителя – основа формування особистості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. Полянська // Справжнє виховання людини – у вихованні самих себе : зб. наук. праць (за матеріалами Третіх Всеукраїнських Читань з Гуманної Педагогіки, м. Київ, 1-2 листопада 2008 р.) / [за заг. ред. доцента С.Л. Крука]. – Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький Центр імені М.К. Реріха; Всеукраїнський центр гуманної педагогіки, 2009. – С. 153–155.

15. Полянська О. Р. Технологічний підхід у здійсненні профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в закладах інтернатного типу / О. Р. Полянська // Соціальна робота та управління: соціологія, психологія, педагогіка, соціальна робота : Міжнар. зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова / [за заг. ред. В.П. Андрущенко, А.О. Ярошенко, І.М. Ковчиної]. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 1. – С. 116–124.

16. Полянська О. Р. Правопорушення неповнолітніх та причини їх виникнення / О. Р. Полянська // Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики : Міжнар. наук.-практ. конф., 4-

5 грудня 2009 р. : Тези доповідей. – Чернігів, 2009. – С. 190–192.

17. Поляновська О. Р. Соціальна робота, спрямована на подолання бродяжництва та жебракування у VII-VIII столітті / О. Р. Поляновська // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 травня 2010 року / Б.В. Новіков, Л.М. Дмитрова. – К. : НГУУ “КП”, 2010. – С. 77–78.

18. Поляновська О. Р. Умови профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в інтернатних закладах / О.Р. Поляновська // Четверті педагогічні читання пам'яті М.М. Дарманського: професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Хмельницький, 2 квіт. 2009 р. / Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький : ХГПА, 2009. – С. 154–157.

19. Поляновська О. Р. Здійснення профілактично-інформаційної роботи з дітьми-сиротами молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу / О. Р. Поляновська // П'яті педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського: проблеми освіти в контексті гуманізації суспільства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Хмельницький, 2 квіт. 2010 р. / Хмельницька обласна державна адміністрація, Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький : ХГПА, 2010. – Т.2. – С. 131–134.

20. Поляновська О. Р. Профілактична діяльність інтернатних закладів щодо запобігання порушень у поведінці дітей-сиріт молодшого шкільного віку / О. Р. Поляновська // Освіта як важлива соціокультурна детермінанта становлення особистості : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф., Хмельницький, 19 лист. 2010 р. / Хмельницька обласна рада, Хмельницька обласна державна адміністрація, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький : ХГПА, 2010. – С. 200–204.

21. Поляновська О. Р. Правове виховання дітей-сиріт молодшого шкільного віку / О. Р. Поляновська // Правова освіта перед викликами сучасності : матеріали всеукр. міжвуз. соц.-прав. семін. Київ, 26 трав. 2011 р. / [за заг. ред. І.М. Ковчиної]. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 33–34.

22. Поляновська О.Р. Ігрові технології профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в позашкільній діяльності / О. Р. Поляновська // Актуальні проблеми виховної роботи з молодшими школярами у позаурочний час : матеріали круглого столу, Хмельницький, 22 лют. 2011 р. – Хмельницький : ПП “А.В. Царук”, 2011. – С. 160–162.

АНОТАЦІЇ

Поляновська О. Р. Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова МОНМС України, Київ, 2012.

Дисертацію присвячено проблемі обґрунтування наукових засад та створення

соціально-педагогічних умов і технології профілактики правопорушень серед дітей-сиріт молодшого шкільного віку, що перебувають у навчально-виховних закладах інтернатного типу.

У роботі виявлено причини виникнення поведінки, що не відповідає нормам закону (зовнішні і внутрішні); розроблено модель профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу, що включає мету, напрямки, соціально-педагогічні умови, форми та методи; визначено критерії, показники та рівні правомірної поведінки досліджуваної категорії.

Ключові слова: профілактика правопорушень, діти-сироти молодшого шкільного віку, навчально-виховні заклади інтернатного типу, соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень, технологія профілактики правопорушень.

Поляновская О. Р. Социально-педагогические условия профилактики правонарушений среди детей-сирот младшего школьного возраста в учебно-воспитательных заведениях интернатного типа. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова МОНМС України, Киев, 2012.

Диссертация посвящена проблеме обоснования научных основ и создания социально-педагогических условий и технологии профилактики правонарушений среди детей-сирот младшего школьного возраста, которые находятся в учебно-воспитательных заведениях интернатного типа. В работе уточнено содержание понятия “профилактика правонарушений” и предложено авторское определение дефиниций “профилактика правонарушений детей-сирот младшего школьного возраста”, “социально-педагогические условия профилактики правонарушений”. Смоделировано процесс профилактики правонарушений детей этой категории в школах-интернатах; разработана модель профилактики правонарушений детей-сирот младшего школьного возраста в учебно-воспитательных заведениях интернатного типа; определены критерии (когнитивный, эмоционально-мотивационный, поведенческий), показатели и уровни правомерного поведения (высокий, средний, низкий) исследуемой категории. Установлено, что на процесс формирования неправомерного поведения учеников начальной школы влияют два фактора: первый – образовательный, другой – семейный, а также причины возникновения поведения, что не соответствует нормам закона (внешние и внутренние).

Доказано, что правомерное поведение детей-сирот младшего школьного возраста формируется систематической и целенаправленной деятельностью учителя, воспитателя, социального педагога при реализации в профилактике ряда важных направлений решения этой проблемы: обнаружение учеников склонных к противоправным действиям и причин появления отклонений в их поведении, создание возможностей для получения учениками знаний о правомерном поведении, устранение негативных факторов, которые предопределяют неправомерное поведение детей-сирот, формирование сознательного восприятия правовых норм жизнедеятельности младшего школьника, организация профилактики на основе субъект-субъектного взаимодействия, формирование у ребенка навыков позитивного

социального поведения, повышение профессиональной компетентности педагогического персонала, в осуществлении профилактики правонарушений.

С целью выявления уровня правомерного поведения детей-сирот разработана авторская система педагогического диагностирования, которая позволила выявить оптимальные социально-педагогические условия профилактики правонарушений младших школьников. Установлено, что эффективный процесс профилактики правонарушений детей-сирот младшего школьного возраста в интернатных заведениях учебно-воспитательного типа обеспечивает положительные результаты при наличии следующих социально-педагогических условий: повышения чувства ответственности со стороны самих учеников; обеспечение информационно-правового образования младших школьников; индивидуальная профилактика правонарушений в учебно-воспитательных заведениях интернатного типа; обеспечение профессиональной подготовки педагогов к профилактической работе с детьми-сиротами.

Каждое условие важно и в отдельности, не может полностью обеспечить эффективность профилактики правонарушений детей-сирот младшего школьного возраста. Экспериментально проверено эффективность внедренных социально-педагогических условий в учебно-воспитательных заведениях интернатного типа. Доказано, что сочетание определенных социально-педагогических условий, направлений и технологии профилактики правонарушений детей-сирот способствует повышению их уровня правомерного поведения.

Ключевые слова: профилактика правонарушений, дети-сироты младшего школьного возраста, учебно-воспитательные заведения интернатного типа, социально-педагогические условия профилактики правонарушений, технология профилактики правонарушений.

Polianov'ska O. R. Social-Pedagogical Conditions of Infringements Prevention among the Children-Orphans of Junior School Age in Educational Institutions of Boarding School Type. – The Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in pedagogics, speciality 13.00.05 – Social Pedagogics. – National Pedagogical Dragomanov University MESYS of Ukraine, Kyiv, 2012.

The dissertation deals with the problem of scientific basis grounding and creation of social-pedagogical conditions and technology of infringements prevention among the children-orphans of junior school age, staying in educational institutions of boarding school type.

The content of found the courses of behaviour appearing, which don't meet the norms of law (internal and external); the model of infringements prevention of the children-orphans of junior school age in educational institutions of boarding type is worked out, determining the aim, directions, forms and methods of prevention; the criteria, indices and levels of unlawful behaviour of the category under study are determined.

Key Words: infringements prevention, children-orphans of junior school age, educational institutions of boarding school type, social-pedagogical conditions of infringements prevention, technologies of prevention.